

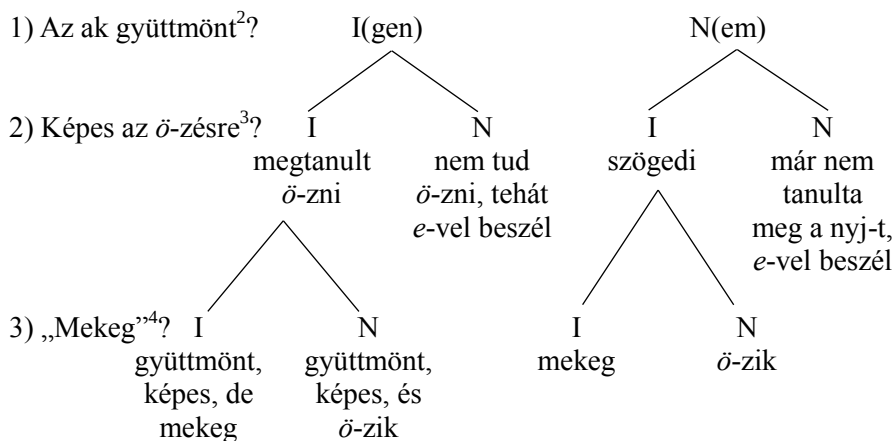
EGY SZEGEDI *Ö-ZÖ*, *E-ZÖ* ÉS MEKEGŐ BESZÉ- LŐ NYELVHASZNÁLATÁNAK ÉS NYELVI ATTI- TÚDJEINEK ÖSSZEFÜGGÉSEI¹

BERENTE ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS – SINKOVICS
BALÁZS

Szegedi Tudományegyetem

Bevezető

A Szegedi Szociolingvisztikai Interjúban (rövidítve: SZÖSZI-ben, részletes bemutatása: Kontra, ebben a kötetben) a felnőtt adatközlőket (ak-ket) a következőképp csoportosítottuk, még az interjúzás megkezdése előtt (vagyis ez a csoportosítás előzetes ismereteinken alapul, nem a nyelvi adatok alapján rajzoltuk meg az adatközlők típusait):

Definíciók:

1) Gyüttmönt (=bevándorló) az, aki nem a Szeged környéki nyelvjárás területén született s nőtt fel, és Szegedre 14 éves kora után költözött.

¹ A tanulmány elkészítésében az OTKA K-105720 számú (Nyelvjárás és sztenderdizálódás Szeged lakosságának nyelvhasználatában) pályázata támogatta a szerzőket.

² A *gyüttmönt* a szegedi népnyelvben 'nem bennszülött, nem törzsökös szegedi családból való' (SzegSz. I. 663).

³ *Ö-zésen* a Szeged környéki független *ö-zést* értjük.

⁴ A szegedi népnyelvben *mekög* az, aki nem *ö-zve* beszél (SzegSz. II. 142)

2) Képes a szegedi típusú független *ö*-zésre az, aki az interjúban kimond legalább két *gyerök*, *elvösz*, *szöm*, *ëngöm*, *lëesött* típusú szót. Akkor is képes, ha variálja a *gyerök* ~ *gyerek*-et (tehát ha nem a köznyelvben is váltakozó *cse*nd ~ *csönd* típusú szavakban *ö*-zik).

3) Mekeg az az adatközlő, aki képes a szegedi típusú *ö*-zésre (kvalitatív döntés), de ennek ellenére *e*-zik (kvantitatív döntés). Mekeg, aki az *ö*-zhető szótagoknak 20%-át vagy annál kevesebbet *ö*-zte az interjúban. (A 20%-os küszöb szubjektív küszöb.)

Így a következő 6 beszélőtípussal számolunk:

gyüttmönt, képes, mekeg	szögedi, mekeg	gyüttmönt <i>e</i> -zik
gyüttmönt, képes, <i>ö</i> -zik	szögedi, <i>ö</i> -zik	szegedi, <i>e</i> -zik

Tanulmányunkban nem lesz szó a gyüttmöntekről, de szó lesz egy-egy szegedi *ö*-ző, *e*-ző és mekegő ak nyelvi viselkedéséről.

Öt kérdést fogunk megvizsgálni:

- 1) Milyen összefüggés van a nyelvi szocializáció és az *ö*-zés mértéke között?
- 2) Milyen összefüggés van a nyelvi szocializáció és az *ö*-zés megítélése között?
- 3) Milyen összefüggések mutatkoznak az *ö*-zéssel kapcsolatos attitűdök és az interjúkban hallható *ö*-zés mértéke között?
- 4) Mit mutat a *fel*- ~ *föl*- igekötő váltakozása a három ak beszédében?
- 5) Milyen az egyes fonológiai helyzetek hatása az *ö*-zés mértékére?

Az adatközlők nyelvi életrajza

Először azonban vessünk egy pillantást adatközlőink nyelvi életrajzára, nyelvi szocializációjára! Ö (*ö*-ző), E (*e*-ző) és M (mekegő) betűkkel jelöljük őket. (Terepmunkásaink autentikus *ö*-zők, akik az interjúk első pillanatától az utolsóig *ö*-zve beszéltek.)

Három adatközlőnk között regionális dialektológiai szempontból nincs különbség, ugyanis ketten Szegeden, egyikük pedig Makón született, és majdnem egész eddigi életüket Szegeden élték le.

Az Ö jelű ak tősgyökeres szegedi, ami azt jelenti, hogy egész életében Szőregen, illetve Szegeden élt.⁵ Az interjúalany 1933-ban született Szőregen. Házasságkötéséig Szőregen élt, majd az esküvője után, kb. 28 évesen Újszegedre költöztek. Jelenleg Fölsővároson él, egyedül.

Két testvérével nehéz körülmények között nevelkedtek. Édesanyja és édesapja is szőregi születésű, és mindig ott is éltek. A szülők beszédéről csupán

⁵ Két évig Kecskeméten volt katona, illetve egy hónapot töltött Pesten röplabdázótáborban.

annyit tudunk meg, hogy mindketten magyar anyanyelvűek voltak. Iskolázottságukra vonatkozó információnk nincs.

Az adatközlő anyanyelve szintén magyar, más nyelvet nem tanult az iskolában, de gyermekkorában valamennyire megtanulta a cigány nyelvet. Az ak az elemi iskolát Szőregen végezte el,⁶ majd ezután két ipari iskolát végzett el Szegeden. Később asztalos inasként helyezkedett el, de dolgozott karbantartóként és tűzoltóként is. Huszonegy éve nyugdíjas.

Gyermekkorában az ő-zés volt az általános, aki mekegett azt kinevették. Ez alapján – még ha nem is meséli el az interjúalany – a szülei, testvérei is minden valószínűség szerint ő-zve beszéltek, és az ak is így sajátította el anyanyelvét. Őt magát soha nem gúnyolták beszédéért (még katonaevei alatt sem), csupán Pesten mosolyogták meg, de nem rosszálló szándékkal.⁷

Az E jelű adatközlő 1994-ben született Szegeden. Jelenleg Szőregen él szüleivel és két testvérével, de korábban éltek Szeged belvárosában is. 2013-ban érettségizett, az interjú készítésekor pedig még nem tudta, hogy felveszik-e Bécsbe egyetemre. Tehát az interjú készítésekor a legmagasabb iskolai végzettsége az érettségi. Angolból és németből is van nyelvvizsgálója, állítása szerint utóbbiból erősebb. Édesapjával és húgával spanyolul is tanult, de az érettségire való készülés miatt ezt szüneteltette.

Édesanyja Pécsen született, de csak hároméves koráig élt Pécsen. Az ak anyai nagyanyja szegedi, a nagyapja pedig pécsi származású. A nagyszülők válása után a nagyanyja az adatközlő édesanyjával visszatért Szegedre. Az interjúból nem derül ki egyértelműen, hogy az adatközlő nagyanyja, illetve az interjúalany édesanyja ő-ző tájszólást beszél-e, de valószínűsíthető, hogy ismerik azt. Az anyai dédnagymama is szegedi származású volt.⁸ Az ak édesanyja történelem, orosz és német szakos tanár, de már néhány éve nem tanít. Az ak édesapja szegedi születésű, az apai nagyszülők máig is Újszegeden élnek. A „nagy elődök” pedig Kübekházáról (Szegedtől 15 km délkeletre) származnak. Az édesapja agrármérnök, és egy mezőgazdasági vállalkozást vezet Kiszomboron (Szegedtől 22 km keletre). Tanult angolul, oroszul, másfél éve pedig spanyol alapfokú nyelvvizsgára készül. Az interjú alapján az apa ismeri az ő-ző nyelvjárást, de csak bizonyos körülmények között használja. Az nem derül ki, hogy a nagyszülőknek milyen a nyelvhasználatuk, valószínűleg ismerik a szegedi nyelvjárást sajátosságait, de az ak apja se a szüleivel, se a rokonaival nem ő-zik.

⁶ Az ő évfolyama után vezették be a nyolcosztályos általános iskolát.

⁷ Megkérdezték tőle: „Szegedi, ugye?”

⁸ Nem egészen egyértelmű, hogy kire is vonatkozik a mondat, melyik ágon lévő dédnagymamára, a terepmunkás pedig nem tisztázza a kérdést, de minden valószínűség szerint az egyik anyai ágról van szó. Lásd az interjú első részében, 01:20:30-nál, vagyis a felvételen 1 óra 20 perc 30 másodpercnél.

E-t – állítása szerint – soha nem gúnyoltak nyelvhasználatáért, az viszont már előfordult, hogy ő és társai megszóltak egy *ő-ző* fiút dialektusa miatt.⁹

Az iskolában tanárai sem használták az *ő-ző* nyelvjárást, és mivel az adatközlő és generációja már a tévé és rádió időszakában nőtt fel, úgy gondolja, hogy az *ő* nyelvhasználatuk már egységes, csak a köznyelvet használják.

Az M jelű ak 1992-ben született Makón, ahol körülbelül egyéves koráig éltek. Ezután Makóról Újszegedre költöztek, majd mikor elkezdte az általános iskolát, beköltöztek Szegedre, de 2006 óta Szőregen él a szüleivel. Gyerekkorában a nyarakat gyakran Makón töltötte.

Az egyetemen BA diplomát szerzett, most pedig tanári mesterszakra jár. Az angolul és németül beszél, hobbiból három éve olaszul tanul.

Apja Kiskőrösön született, de lakott Kalocsán is gyermekkorában. Az ak édesapja sváb anyanyelvűnek vallja magát, bár az ak szerint magyarul folyékonyabban beszél, mint svábul. Tanult angolt, orosz, az egyetemen pedig egy kis latint. Az ak apai nagyanyja sváb anyanyelvű, Hajóson él. Az apa próbálkozik elsajátítani a szegedi *ő-zést*, de nem mindig sikerül neki, és ez az ak szerint néha vicces.¹⁰ Megemlíti, hogy ő a sváb kiejtést igyekszik megtanulni, de nem sikerül neki. Úgy gondolja, mind a szegedi, mind a sváb kiejtés tökéletes használatához bele kell születnie az embernek a különböző nyelvváltozatokat/nyelvet beszélő környezetbe. Édesanyja makói születésű, az egyetemig Makón is élt, onnan ingázott Szegedre. Tanult orosz, németet és egy kis latint az egyetemen. A nagyszülők is makói származásúak. Anyai részről ismerik a szegedi tájszólást, illetve használják is azt. Szülei gyógyszerész végzettséggel rendelkeznek, édesanyja Szegeden dolgozik egy gyógyszer-nagykereskedésben, az édesapja egy ideje a pécsi egyetemen oktat – a hét egyik felében Szegeden, a másik felében Pécsen tartózkodik.

Az ak nagyon tudatos nyelvhasználó, éles meglátásai vannak saját dialektusával kapcsolatban is. Mekegőként ismeri az *ő-zést*, használja is, de csak bizonyos körülmények között. A kétféle nyelvváltozat (sztenderd és dialektus) közötti váltás eredményeképpen nem is fordult elő vele soha, hogy megszólták volna nyelvhasználatáért, kivéve az édesanyját, aki mindig figyelmezteti, hogy csak otthon használja az *ő-ző* tájszólást. Emlékszik olyanra is, hogy egyik *ő-ző* társát a gimnáziumi osztálytársak gúnyolták. Elmondása szerint a tanárok a nagyon megbélyegzett változókat (pl. suksükölés) javították, az *ő-zéssel* viszont nem foglalkoztak.

Az *ő-zés* mértéke és megítélése

Ami az 1) kérdésünket illeti, megállapítottuk, hogy Ő az interjú irányított beszélgetéseiben az összesen *ő-zhető* 1246 szótagból 7,3%-ban *e-zett*, 92,7%-ban *ő-zött*, vagyis *ő-zésének* mértéke 93%. (Például a *megy* különböző

⁹ Lásd részletesen 00:05:55-nél az iskola modulban.

¹⁰ Lásd az interjú 1. részében 00:14:16-nál, 01:25:41-nél erről részletesebben.

alakjai 73-szor fordulnak elő az interjúban, s ebből 66 *ö-ző* alakú.) M *ö-zhető* szótagjainak száma 1504 volt, az *ö ö-zésének* mértéke 17,2%.¹¹ Végül E 874 *ö-zhető* szótagból 64-et *ö-zött*, ez 7,3%. (Az *ö-zött* szótagok közel harmadát a köznyelvben is váltakozó *föl-* igekötő adja: 19-szer fordul elő. Emellett 17 *ö-zött* szótag metanyelvi használat, visszakérdez vagy idéz.)

Az *ö-zés* mértékének vizsgálatára használtunk egy riporttertesztet is. Ebben a terepmunkás 11 mozdulatsoráról kellett az ak-nek tudósítania. (A riportterteszthez vesd össze: Kontra és Borbély 2010: 85–86.) Az 1. táblázat mutatja az eredményeket.

1) táblázat: Három adatközlő *ö-zése* a riporttertesztben

	ö	e
Ö	2	8
M	6	12
E	1	8

Ez a teszt nem mutatott markáns különbségeket. Az *ö-zés* megítélésére (2. kérdés) a labovi SR tesztekől (angolul: *subjective reaction tests*, szubjektív megítéltető tesztekől) kaptunk adatokat (vö. Labov 2006: 273–276, Sándor–Langman–Pléh 1998). Adatközlőinknek egy-egy felvétel meghallgatása után papírlapon kellett megjelölniük, milyen foglalkozásra tartják alkalmasnak a beszélőt. Háromfajta szövegnek (*ö-ző*, nákoló, szukszükölő) három változatát játszottuk le, az egyikben az *ö-zés* 0%-os volt, a másikban 50%-os, a harmadikban 100%-os (vagyis minden *ö-zhető* szótag *ö-zve* volt).¹² A válaszlapon a következő sorrendben álltak a foglalkozások: rádióbemondó, tanár, hivatali ügyintéző, bolti eladó, gyári munkás, földműves, egyik sem.

Az eredményeket a 2. táblázat mutatja.

¹¹ Ö és M *ö-zésének* különbségei az interjú egyes moduljaiban is jól megmutatkoznak, például: iskola Ö (N=177, *ö-zve* 93%) – M (N=179, *ö-zve* 13%), játék Ö (N=30, *ö-zve* 93%) – M (N=44, *ö-zve* 11%), szociális háttér Ö (N=33, *ö-zve* 73%) – M (N=32, *ö-zve* 6%).

¹² Az 50%-os *ö-ző* szöveg a következő volt: „A húsvéti szokások a legtöbb helyen egyformák. A mi családunk a következőképpen készül erre az ünnepre. Először is: már hetekkel húsvét előtt mögyösszük a sonkát, jó minőségűt – próbáljuk mindig háztű vásárolni. Félretesszük a tojásokat is – kettéosztjuk, hogy lögyön lágynak is, keménynek is. Megvásároljuk a tormát, abból is többfélét veszünk: erőset annak, aki szereti, és tejszínőset vagy ízösítés nélkülit annak, aki nem nagyon szereti a csípőset. Húsvét első napja előtt megfőzzük a sonkát, abba a vízben megfőzzük a tojásokat is – ez lősz másnap a reggeli. Ezze a hagyományos ételökkel készen is vagyunk.” A felvételen egy autentikus kettősnyelvű (*ö-ző* és *e-ző*) asszony hallható.

2. táblázat: Különféle beszédminták szubjektív megítélése

Az <i>ö</i> -zés mértéke	Ö	M	E
0%	bolti eladó	rádióbemondó	tanár
50%	földműves	tanár	hivatali ügyintéző
100%	földműves	hivatali ügyintéző	hivatali ügyintéző

Jól látható, hogy az *e*-zű és az 50%-os *ö*-zű beszélőt mindhárom ak-nk eltérő foglalkozásúnak ítélte, de az 50 és 100%-os *ö*-zű beszédűeket az **Ö** és az **E** ak azonosan ítélte meg.

A feladathoz mindegyik ak tett megjegyzéseket. Az **E** jelű ak megemlíti, hogy tanultak az iskolában arról, hogy az emberek azt gondolják a dialektust beszélőkről, hogy azok műveletlenek. Nem azért nem rakna olyan embert a tanári karba, aki dialektust beszél, mert ez a személy műveletlen lenne, hanem mert a nyelvjárás használata lenne a középpontban, nem pedig a tanítási anyag. A tanári hivatás mellett a rádióbemondó esetében is kizártnak tartja az *ö*-zést, viszont hivatali ügyintézők esetében már el tudja képzelni ezt a nyelvjárást. Véleménye szerint a teszt utolsó három kategóriájába (gyári munkás, földműves, egyéb) egyik beszélő sem sorolható, mert egyikük sem beszélt olyan rosszul, hogy csak ilyen munkákra legyenek alkalmasak.

Az **M** jelű ak-nak az SR-teszt feladatairól az a véleménye, hogy nehéz valakit csak az alapján megítélni, ahogy beszél, de például ott, ahol következetesen szukszükszűkölés vagy *ö*-zés fordult elő (100%), *ö* maga is negatívabban értékelt a beszélőt, szemben például az 50%-os szukszükszűköt/*ö*-zést mutató beszélővel, pusztán a megérzései alapján.

Az **Ö** jelű ak az előbbi két adatközlő megállapításaival ellentétben nem a beszéd minősége alapján ítélte meg azt, hogy a különböző beszélők milyen munkára lehetnek alkalmasak, hanem a három különböző szöveg (húsvéti szokások, lakodalom, pizzasütés) tartalma alapján. A teszt végén elmondja, hogy vagy magához, vagy feleségéhez hasonlította a beszélőket, és aszerint döntött, hogy vajon náluk tudhat-e többet az adott témáról a számítógépről lejátszott beszélő.

Ugyancsak az *ö*-zés megítélésére következtethetünk a „Melyik a helyes?” (a teszthez lásd Kontra és Borbély 2010: 51–54) és az „Ön melyiket szokta használni?” (a teszthez lásd Kontra és Borbély 2010: 65–68) tesztek eredményeiből. Az **E** jelű adatközlőnkél 15 *ö*-zű ~ *e*-zű szópár megítélésekor 14 esetben a helyes és a használt szóalak azonos, és ezek mindig az *e*-zű alakok. Egy esetben (*recseg* ~ *röcsög*) eltérnek a válaszai, de a metakommentárja nem egyértelmű, ezért ezt az adatot nem vesszük figyelembe. Az **Ö** jelű válaszolónknál 15-ből 8 esetben tér el a helyes és a használt alak, mindig az *ö*-zőről állítja, hogy használja (*csöndes*, *ehhöz*, *löhet*, *szögel*, *lehetőségös*, *gyerök*, *lőgyön*, *röcsög*), s az *e*-zőről, hogy helyes. Az **M** jelű adatközlőnk válaszaiban

15-ből 4 esetben tér el a helyes és a használt alak (*csöndes, gyerök, fészök, röcsög*), s mind a négyszer az *e-s* alak a helyes.

Nyelvi attitűdök

Az E jelű (tehát *e-ző*) ak bevallása szerint figyel a beszédére, ügyel arra, hogy minél sztenderdebben beszéljen (pl. *szukszükölés, deviszont*). Az *ö-zésről* azt mondja, hogy Szőregen nem lepődne meg, ha azt hallaná, hogy *elmögyünk most a meccsre, aztán mögnézzük*, de a belvárosban már biztosan nem mondanának ilyet, azaz a különböző városrészekben élők beszéde között egyértelműen van különbség, a Nagykörúton belül nem nagyon van elterjedve az *ö-zés*, de a körúton kijebb már előfordul. A környező települések közül Makón és Kiszomboron van *ö-zés*, de Domaszéken például nincs, csak tájszólás (*gyüttem, vótam*). Véleménye szerint tíz *ö-ző* emberből hét a környező településekhez köthető. Leginkább kiszombori fiataloktól, illetve szőregi idősebb korosztálytól (30 évtől felfelé) hallja az *ö-zést*, bár közeli ismerősei között nincs *ö-ző*. Édesapja *ö-zésével* kapcsolatban megemlíti, hogy az apja szokott *ö-zni*, de csak a munkásaival, otthon sem a családjával, sem a szüleivel nem. Az ak úgy véli, hogy édesapja Kiszomboron tanult meg *ö-zni* a munkásoktól, az interjúból az derül ki, hogy fel sem merül benne, hogy esetleg a nagyszülőktől vagy gyerekkorából származik édesapja *ö-zése*, hiszen a nagyszülők Kübekházáról kerültek be Szegedre. Azt intuitíve az ak is érzi, hogy hol lehet, hol nem lehet *ö-zni* (pl. *ölmögyünk*, amiben az *el* nem *ö-zhető*), de – mint elmondja – tudatosan nincs tisztában az *ö-zés* szabályaival. Amikor megpróbálja megfogalmazni gondolatait, a magas–mély hangrenddel hozza összefüggésbe: *...tudom, hogy nem mindig lehet ö-t rakni ugye, amikor a szegedi ö-zésbe, hanem csak nem-tom, hogy a mély-magas, fogalmam sincs, hogy mikor használják az ö-t*. Az *ö-zésre* hozott példái azonban mindig megfelelnek a szegedi típusú *ö-zésnek*.

Az M jelű ak ismeri és használja is a szegedi típusú *ö-zést*, de az interjú nagyobb részében *e-zett*. Családjának bizonyos tagjaival, barátnőjével és azokkal az ismerőseivel, akiről biztosan tudja, hogy használják az *ö-zést*, ő is *ö-zik*, míg ismeretlen emberekkel vagy olyan ismerősökkel, akiről nem tudja, hogy ismerik-e ezt a tájnyelvet, *e-zve* beszél. Állítása szerint már egészen általános iskolától kezdve képes a sztenderd és a nyelvjárás közti váltásra helyzettől függően (apja *e-ző*, anyja *ö-ző*). A helyszín szintén befolyásolja nyelvhasználatát, mert hivatalos helyen vagy például az egyetemen mindig a sztenderd változatra törekszik. Ezeken a helyeken nem érzi magát annyira otthon, hogy dialektusát használja. Magáról nagyon tudatosan megállapítja, hogy ő mekegő, de büszke arra, hogy ismeri ezt a nyelvjárást, illetve a sztenderdet is, hiszen ez színesíti nyelvhasználati palettáját. Édesanyja (aki szintén *ö-zik*) mindig felhívja a figyelmét, hogy csak otthon használja az *ö-zést*, ha iskolába, vagy bárhova máshova megy, ott inkább *e-vel* beszéljen (*nem való hozzád, mer<t> hogy már te egyetemista vagy*), és ezen veszekedni is szoktak. Édesanyja azonban magával szemben ezt nem alkalmazza, munkahelyén is *ö-zve* beszél. Zentai barátnő-

je pedig kizárólag pozitív megjegyzéseket tesz az adatközlő nyelvhasználatára. Határozottan állítja, hogy van szegedi beszéd, és reméli, hogy ez a nyelvjárás hosszú távon is megmarad. Az *ő-ző* beszédhez erősen kötődik, elmondása szerint mivel makói nagyapjával nagyon jó volt a viszonya, a szegedi beszédéről a nagyapja jut eszébe (*azért is valószínűleg nagyon Q szeretem hallgatni Q ahogy az emberek szögediesen beszélnek, mer<t> a nagypapámat juttatja eszembe, és akkor ez nagyon jó érzés.*¹³)

Ő jelű adatközlőnk is tisztában van vele, hogy különböző helyzetekben másképpen beszél. Ha szegediekkel beszélget (*magunk között, tehát szegediek között*), akkor belefeledkezik a beszédbe, nem figyel arra, hogy *ő-zik-e* vagy sem. Hivatalos helyen azonban igyekszik odafigyelni a beszédére, olyankor *erőt vöszök magamon, ... próbálok Q írásosan beszé<l>ni, me<r><t> nē ne- vessenek rajtam*. Az adatközlő azt is megemlíti, hogy a terepmunkással kissé mesterkéltbben beszél (mint például a barátaival), mert meg szeretne felelni az elvárásoknak. A mekegés szerinte az, *ha valaki nagyon erőltetett e betűve<l> beszél, és nem jó<l> gyűn ki*. Azt is elmeséli, hogy gyermekkorában nem a tájszólást beszélő, hanem éppen a mekegő személy lett a gúnyolódás tárgya Szőregen. Úgy véli, létezik szegedi beszéd, de szerinte néhány évtizeden belül ez ki fog kopni, mert az *ő-zés* már veszített a súlyából (vagyis már kevésbé beszélnek szögediesen az emberek, mint régen), illetve a városban sok a *gyűttmőnt*, akik eltérő nyelvváltozatot hozhatnak magukkal. Saját nyelvhasználatáról is azt mondja, hogy *néha keverődik az e is bele*. Vagyis az Ő jelű adatközlőnél az *ő-zés* használata a barátokkal, közeli ismerősökkel kapcsolódik össze, de hivatalos helyen már próbál *írásosan beszélni*. A „Melyik a helyes?” szópárokhoz fűzött megjegyzéseiben is többször utal rá, hogy ő az egyiket használja, de mégis a másikat tartja helyesnek.

A *fel-* ~ *föl-* igekötő használata

A *fel-* ~ *föl-* igekötő váltakozását (4. kérdés) úgy vizsgáltuk, hogy megnéztük, hány *fel-* és hány *föl-* fordul elő az irányított beszélgetésekben. Az eredmények a 3. táblázatban láthatók.

3. táblázat: A *fel-* ~ *föl-* igekötő váltakozása 3 adatközlő irányított beszélgetésében

	<i>fel-</i>	<i>föl-</i>	<i>föl-</i> az összes igekötő százalékában
Ö	1	45	98
M	2	21	91
E	5	18	78

¹³ Q-val a hezitálást jelöltük a lejegyzésben.

Az *ö-ző* adatközlő és az *e-ző* közti különbség szignifikáns (khi-négyzet $[f=1] = 9,35$, $p < 0,01$), ám a *fel-* példányok alacsony száma ($N=6$) miatt a khi-négyzet próba alkalmazása aggályos.

A morfofonológiai helyzet és az *ö-zés* összefüggései

A Szeged környéki nyelvjárásban az ún. független *ö-zés* jellemző, vagyis a zárt *ē* helyett *ö* van a fonetikai helyzettől függetlenül. Zárt *ē* főképpen egytagú szavakban (*nē, lē, sē*) és vegyes hangrendű szavakban (*tēgnap, szērda*) fordul elő (Juhász 2001: 279).

Az egyes morfofonológiai helyzetek feltételezett hatását az *ö-zés* mértékére (5. kérdés) a következő hipotézisekkel vizsgáltuk meg:

- a) ha az ak a hangsúlyos (első) szótagban *ö-zik*, akkor a toldalékban is *ö-zik*,
- b) ha a hangsúlyos (első) szótagban nem *ö-zik*, a toldalékban akkor is *ö-zhet*,
- c) az *ö-zés* a toldalékokban a leggyakoribb, a nem első szótagban ritkább, és az első (hangsúlyos) szótagban a legritkább,
- d) az elváló igekötőket (*föl-, mög-*) szótó előtti helyzetben (*fölad*) gyakrabban *ö-zik*, mint a hátravetett igekötőket (*most ad föl*).

Eredmények:

Az *Ö* jelű adatközlőnk a hangsúlyos (első) szótagokban ritkábban *ö-zött* (90%), mint a nem első szótagokban (96%), s ez a különbség szignifikáns ($N=830$, khi-négyzet $[f=1] = 6,38$, $p < 0,05$). Ugyanő az első szótagok 90%-át *ö-zte* és a toldalékbeli 96%-át ($N=1060$, khi-négyzet $[f=1] = 14,21$, $p < 0,01$). Hipotéziseink közül a (c)-t tehát *ö-ző* adatközlőnk igazolta. Ugyanezek az öszszevetések M-nél nem mutatnak szignifikáns hatásokat.

Az elváló igekötőkre megfogalmazott (d) hipotézist az *Ö* beszélő igazolni látszik: a szókezdő helyzetben álló igekötőknek (*fel- ~ föl-, meg- ~ mög-*) 99,3%-át, de a hátravetetteknek 93,0%-át *ö-zte* ($N=177$, khi-négyzet $[f=1] = 5,669$, $p < 0,05$), ám a szókezdő helyzetben álló igekötők alacsony száma ($N=1$) miatt a khi-négyzet teszt használata aggályos.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú három (*Ö*: *ö-ző*, *E*: *e-ző* és *M*: mekegő) adatközlőjének nyelvhasználatát vizsgáltuk. Az írányított beszélgetések alapján az *ö-zés* mértékét jelentősen meghatározza a nyelvi szocializáció és a nyelvi attitűd. *Ö* jelű ak *ö-ző* környezetben nevelkedett, sőt gyerekkorában a mekegőket kicsúfolták. M egyik szülője *ö-ző*, ő maga kettősnyelvű, de nagyapja révén érzelmileg kötődik az *ö-zés*hez.

A szubjektív megítélési tesztben az *e-ző* és az 50%-os *ö-ző* beszélőt az ak-k eltérő foglalkozásúnak ítélték, de az 50 és 100%-os *ö-ző* beszédűeket ketten azonos foglalkozásúnak mondták. A „Melyik a helyes?” tesztben különböző mértékben, de mindig az *e-ző* alakokat ítélték helyesnek. A *fel-* igekötőt mind-

három ak többnyire (74%, 91% és 98%) *föl* változatban használta az irányított beszélgetésekben.

Az Ö és M jelű ak esetében saját elmondásuk szerint az *ö*-zést befolyásolja a helyszín, az attitűd és a beszédpartner. Így például hivatalban vagy az egyetemen kerülnek az *ö*-zést. Mindketten úgy nyilatkoztak, hogy az *ö*-zés a bizalom, a barátság jele, akkor beszélnek így, ha közeli ismerőssel társalognak. A beszédpartner nyelvhasználata szintén fontos tényező, akkor használják az *ö*-zést, ha a másik is úgy beszél. Az E jelű ak szerint édesapja csak a munkásaival beszél így, a családjával nem.

A SZÖSZI további interjúinak feldolgozásával eredményeinket pontosíthatjuk, és megvizsgálhatjuk azt is, hogy más beszélőknél ugyanezek a tényezők befolyásolják-e az *ö*-zés mértékét, vagy vannak-e továbbiak, mint például a beszélgetés témája.

IRODALOM

- Bálint Sándor 1957: *Szegedi szótár* I–II. Budapest: Akadémiai.
- Juhász Dezső 2001: A nyelvjárási régiók. In Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris, 262–316.
- Kontra Miklós (megj.): Some methodological problems in the Szeged sociolinguistic interviews. In *A 18. Élőnyelvi konferencia előadásai*. Nyitra.
- Kontra Miklós és Borbély Anna 2010: *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Kutatócsoport.
- Labov, William 2006: *The Social Stratification of English in New York City*. Second edition. New York: Cambridge University Press.
- Sándor Klára–Juliet Langman–Pléh Csaba 1998: Egy magyarországi „ügynök-vizsgálat” tanulságai. *Valóság* 1998/8, 29–40.